

A hagyomány áldásai és buktatói¹

„Az igazság útját választottam... Ragaszkodom a Te bizonyosságaidhoz; Uram, ne hagyj megsegyenülni! A te parancsolataidnak útján járok ... Taníts meg Uram a te rendeléseidnek útjára, hogy megőrizsem azt mindvégig.”

Zsolt 119, 30–32

Globalizálódó világunkban egyre több szó esik a hagyományok folyamatos, néha drámai gyorsasággal végbemenő térvesztéséről. Az is igaz, hogy a címben feszegetett kérdések zömét nem teológusok, az egyházközeletben érdekeltek, sokkal inkább a szociológusok, a tárgyi és szellemi néprajzzal, nyelvészettel foglalkozó szakemberek és más, a népi kultúra értékeinek vesztese miatt aggódó emberek teszik fel. A ténymegállapításon túl, tudniillik, hogy a hagyományos értékek köré csoportosuló élet- és cselekvésrend fokozatosan átalakul, helyet adva valami újszerű, állandóan változó, divathoz igazodó érték- és életszemléletnek, valóságos mozgalom bontakozott ki a hagyomány értékeinek felkutatására, számbavételére, megmentésére és átörökítésére is. A zárt rendszerű társadalom rekonstruálása ma már aligha célszerű és lehetséges, de az oknyomozó kutatás feltárhatja nemcsak a hagyományvesztés okait, folyamatait, de iránymutató jelzéseket is adhat a még itt-ott élő tradíció értékeinek felmutatására, továbbvitelének lehetőségeire. Dolgozatom ebben az irányban is szeretne felelősségébresztő lenni. Másrészt a téma időzítése és helyszíne arra utal, hogy hagyományaink kezelésében református egyházunknak is van még bőven átgondolnivalója és tennivalója.

Hazai református egyházunkat általában – szemben a nyugati egyházakkal – a hagyományokhoz inkább ragaszkodó, az újat óvatosan fogadó szemlélet jellemzi. Vajon mi van e mögött? Jól kipróbált értékek konzekvens vállalásáról, minden tőlünk idegen hatás higgadt megszüréséről beszélhetünk? Meddig mehetünk a hagyományainkhoz való ragaszkodásban, és mikor válhat ez a ragaszkodás a szükséges fejlődés kerékkötőjévé? Témánk időszerűsége vitathatatlan, s üdvös, jövőndőbe mutató eszmélődés támadhat, nem is annyira az előadás, mint az azt követő beszélgetések által.

Mit is nevezhetünk hagyománynak? Tárkány Szűcs Ernő *Jog és népszokás* című tanulmányában a következő definíciót adja: „Hagyomány az emberi tudásnak, tapasztalásnak tárháza, ami a korábbi generációkból a későbbiekre szóban, írásban, feljegyzésekben, képekben, jelekben átszáll, szűkebb értelemben, ami ebből a tudásból, tapasztalatból az emberek tudatában még fennmaradt, vagy feljegyzésekben megőrzésre került.” E definíció azt sugallja – egyrészt –, hogy e tudás és tapasztalás az áthagyományozás viszontagságai miatt természetes módon,

¹ Elhangzott az Erdélyi Református Egyházkerület lelkeszértkezetén, 2004. szeptember 23-án.

részben elveszhet, másrészt, az ember maga is szelektál, tudatosan válogat, elvet és megtart a szerint, hogy tud-e azzal azonosulni, értékként el tudja-e fogadni. Egy felismerés, tapasztalás akkor válhat hagyománnyá, ha átvételére, átörökítésére mind a belső, mind a külső feltételek biztosítottak, ha a cselekvés elvét, igazságát sikerül elfogadtatni és ezt az elfogadást nemzedékről nemzedékre biztosítani, és ha a közösséget huzamos időn át nem éri kívülről olyan hatás, ami azt értékei feladására késztetné. A zárt közösségek mindezeknek az értékeknek elfogadására, elfogadtatására, mind a kívülről jövő hatásoknak a semlegesítésére kiválóan alkalmasak voltak. Ezek a közösségek önmaguk által kialakított társadalmi szokások, szigorú belső rend szerint éltek, szervezték gazdaságukat, vagyoni, személyi viszonyaikat. „A zárt társadalom, mely művészi, termelő, újraalkotó, fenntartó képességgel bírt, szigorú társadalmi, jogi szabályok szerint élt, melyeket a közösség túlnyomó többsége megtartásának kötelező normájaként magáénak vallott, alkalmazott és a közösség rendjének megfelelő érvényesülését kielégítő módon ki is kényszerítette.” E rend alapja nemcsak a tekintély, a nagycsalád fejének, a közösség vezetőjének megkérdőjelezhetetlen szava, de az a felismerés is, hogy a hagyomány megtartása egyben a közösség nyugalmanak, sőt túlélésének is a záloga. Az első nemzedék jelzéseinek, életmódjának figyelemmel kísérése, lemásolása, utánzása nyomán alakította ünnepeit és hétköznapijait, végezte gazdálkodását, építette épületeit, faragta lapuit és fejfáit, házasodott, temetett, kalákázott és képezett, mérte táncleépéseit, cifrázta dalait és épp ilyen következetes egyszerűséggel gyakorolta vallását is. Jól kitaposott utak között élt, melyek irányát elfogadta, s ha kitörési kísérletei voltak is, a rendtartó közösség intése térítette észhez és késztette maradásra.

De milyen kitörési lehetőségek adódhattak? A lányok férjhezmenetel révén kerülhettek ki egy szigorú családi és faluközösség szorításából, de ez alig hozott változást, hiszen szigorú, tekintélyt tartó anyós és ugyancsak zárt közösség várta őket. A szolgálat már egy nyitott világ kapuit tárta ki előttük, de ha valahova nagyobb számban kerültek ugyanarról a tájegységről, magukkal vitték zárt világuk szokásait. Érdekes példa erre a Kolozsváron szolgáló györgyfalvi és széki fiatalok esete, akik a 20. század közepéig őrizték identitásukat.

A peregrináció, katonáskodás szintén a kitörés lehetőségét jelentette, de csak egyeseknek, s a zárt világ rendjén ez aligha hozott változást. E zárt világ fellazulását a háborúk, s az általuk kiváltott népességmozgások, etnikai, vallási ártrendeződések, másrészt a gazdasági indíttatású migráció mélyítette el. A támadt részen beözönlő hatások fogadására és feldolgozására a közösség nem volt felkészülve. A rájuk zúduló újdonságok mellett a régi élet elavultnak és szegyeynlónak tetszett, a szabadságot kínáló lehetőségek mellett a régi élet szolgásgátnak tűnt. A hagyományos élet fénye megfakult, igazságai megkérdőjeleződtek. A megtagadott tradíció már nem tudott közösséget megtartó erő maradni.

A hagyományos értékek, és az azok által alakított életforma összeomlása legérzékenyebben, sőt tragikusan a városokba özönlő tömegeket érintette. Gyökértelenségüket csak rövid ideig feledtette az eleinte gyakori hazalátogatás, a

disznótorokon, temetéseken, őszi osztozkodásokon való megjelenés, hiszen az elhagyott közösség időközben maga is erodálódott, s az egymáshoz való kötődés ereje egyre gyengült. Az elharapózó alkoholizmus, családi életek összeomlása, öngyilkosságok kísértő jelenségei ennek az életforma- és értékváltozásnak.

A hagyományörző falusi közösség életének átalakulása, az életkeretek megváltozása együtt jelentkezett a hagyományos értékek hitelvesztésével. Társadalompolitikailag irányítottan – mint a háborút követő évtizedekben –, vagy a médiák által manipuláltan – mint az utóbbi másfél évtizedben – ez a folyamat felgyorsult, s ebben a zűrzavarban az értékmegőrző hagyomány védelmező hangadói elbizonytalanodtak. Az újabb nemzedéket már nem érdekelte, hogy az előttük járók milyen nyomokat hagyva éltek életüket, a lakodalomban az idősebbek népdalpróbálkozásait túlharsogja a gépzene, a bálakat felváltotta a diszkó. És miközben a régi keretek széthulltak, a falu népe – ebben a zavarodott állapotban – magára maradt. A falusi kultúrházak üresek, a könyvtárakat széthordták, tanító és tanár ingázó bérmunkás és nem a nemzet napszámosa, népnevelője, és sok faluban a lelkész is csak vasárnapi vendég. Vajon nem időszerű-e ma még inkább, mint 1923-ban Tavasz Sándor intelme a *Néprajzi feladatok Erdélyben* című kiadvány előszavában: „Erdélyi magyar népi sajátosságaink veszedelemben forognak. Ha pedig ebben a veszedelemben népünk helytállani nem tud, ha akár azért veszti el sajátosságait, hogy helyükbe idegeneket vegyen fel, akár az által, hogy azok iránt közömbössé válik, elszíntelenedik, akkor léte legmélyebb gyökereiben ingott meg. Az etnikai sajátosságok jelentőségét emeljék tudatukra elsősorban az órállók, akikre népünk pásztoralása bízott, azután emeljék népünket is tudatára annak, hogy nemes szokásaiban, művészetében, nyelvében, mondáiban, meséiben stb., milyen egyetemes értékű kincseket bír.”

Ne mosolyogjuk meg ezt a valóban múlt századi lelkesedést. Sok minden elveszett körülöttünk, és ami még fájóbb, bennünk is, többek között ez a lelkesedés is. De az ellenkező példák se kevesek. Egy Kisküküllő menti község magyartanára az életét tette rá arra, hogy a hatvanas évektől, szinte az utolsó pillanatban, öszszegyűjtse és ezzel megmentse faluja több kötetet felölelő mese- és balladakinccsét. Mások a tárgyi néprajz még megmaradt darabjait gyűjtögetik féltő gonddal és rendezgetik falumúzeumi anyaggá. A *Gyöngykoszorú* találkozó értékmegőrző szerepe közismert, jórészt lelkipásztorok és pedagógusok szervezésében és közreműködésével. Sokan közösségépítő falutalálkozókat szerveznek, hazavárva a közösség szétszóródott tagjait. Bár köztudott, hogy ezek a találkozók sokszor viselik a fesztivizmus jegyeit, valami módon mégis közösségépítő értékek hordozói lehetnek.

Városi viszonylatban a helyzet bonyolultabb. Ez a közösség származás, műveltség, hagyományok tekintetében heterogén, a beköltözöttek gyökértelenek, különféle közösségekbe való integrálásuk körülményes és csak kitartó helyzetismeret, türelmes odafigyelés hozhat némi eredményt. És ez érvényes az egyházakba való integrálás tekintetében is. Itt a kis közösségeket tömörítő, a személyes törődést és ráfigyelést gyakorló szekták járnak az élen. Ezért az állapotért az a rossz

hagyomány is felelőssé tehető, amely még mindig a „papközpontú” gyülekezetben gondolkodik, a laikus munkatársak képzését és szolgálatba való bevonását nem gyakorolja, s az egymásra figyelő intenzív gondozást elhanyagolja. Ily módon ugyan a tagok beleszületnek a tradicionális keretek közé, de személyes érintettség nélkül csak formálisan válnak a közösség tagjává. Főleg, ha már a családban kiderül, hogy ez a keret üres, tartalom nélküli mozdulatok utánzásában merül ki.

Miért tartom tragikusnak ezt a jelenséget? Azért, mert reánk *üzenet* bízott, mégpedig olyan *üzenet*, melynek tartalma tegnap és ma és mindörökké ugyanaz, mely nem lehet a hangulat és kordivat függvénye. Nem a jászolbölcső, hanem a *Gyermek* ennek az üzenetnek értékhordozója. Lehet ezt a bölcsőt időnként tatarozni, vagy átfesteni, a formákon, ha szükséges változtatni is lehet, de nem árt időnként a bölcsőbe is belenézni: ott van-e még a Gyermek, vagy csak a keretek körül folyik a szent processzió. A keresztyén hagyomány időállóságát soha nem külső megjelenési formájának állandósága, inkább a benne hordozott értékek időállósága adja, meg az az elkötelezés, mellyel ezeket az értékeket fontosnak tartotta, őrizte és továbbadta a későbbi nemzedéknek.

A keresztyén hagyomány továbbításának módja – akárcsak a rabbinusi hagyományban –, az apa és családja kultikus kapcsolatában történik. A hagyomány értékét és hitelességét nem a családfő, vagy egyházfő tekintélye adta, hanem az, hogy az a hagyomány az Úrtól ered-e, vagy sem. A hiteles hagyománylanc Istennel kezdődik, mert szerzője maga Isten. Ezt veszik át a pátriárkák és a próféták teljes hűséggel, míg a hagyománylanc Krisztusig nem ér, aki nem egyszerűen folytatója, hanem szerzője és elindítója annak a hagyománynak, mely az apostolok, evangélisták, hitvalló ősök bizonyoságtételén át jut el hozzánk. A keresztyén anyaszentegyház igehirdetésének, kánonalkotásának, egyházszervezetének és egész szolgálatának ezekre az alapokra kell épülnie, ez örökség, és ezt az örökséget kell átörökítenie a következő nemzedékre.

De vajon megteheti-e, megteszi-e ezt hűségesen? Megőrizheti-e hagyományainak értékállóságát egy olyan világban, mely szüntelen változik, melyet a változás és változtatás kényszere hajt, ahol a felvevő közeg, az ember fogékonysága, érdeklődése, értékrendje is változó? Nem torzul-e az üzenet tartalma, ha annak közlési módját, eszközeit a pillanatnyi elvárásokhoz igazítja? Kétségtelen, hogy az egyház a rá bízott üzenetet mindig úgy kell megfogalmazza, hogy azt a mindenkori ember nyelvére lefordítsa. Csak így tudja megszólítani az embert s eljuttatni hozzá azt az üzenetet, mely ott és akkor a legfontosabb. De a hagyományhoz való ragaszkodás nem akadályozza-e a megértést, a kommunikáció létrejöttét, másrészt az elfogadhatóság érdekében tett engedmények miatt nem sérül-e a tartalom?

Ezekre a témánk szempontjából fontos kérdésekre úgy próbálunk választ találni, hogy a hagyomány és korszerűség kérdését az *istentiszelet területén* vizsgáljuk. Tudom, hogy így több fontos kérdés is válaszolatlanul marad, például a hagyomány és korszerűség kérdése a teológiai irányzatok változásaiban, az egy-

házkormányzás és a kánonalkotás terén. Ezek a témák mind megérnek egy-egy tanulmányt. A zsinatnak az utóbbi évtizedekben liturgiánk megújítására tett kísérlete, a körülötte kialakuló viták és botrányok talán indokolják, hogy a hagyomány áldásairól és buktatóiról az istentisztelet vonatkozásában beszéljünk bővebben. E kérdéssel behatóan foglalkozott dr. Fekete Károly *A gyülekezetépítés szolgálatában* című, négy éve megjelent tanulmánykötete. A következőkben főleg az ő megállapításaira támaszkodom.

A református istentisztelettel kapcsolatban az alaphelyzet tisztázásából indul ki: „A református istentisztelet opus Dei – Isten műve. Ő akar találkozni velünk, Ő szólít meg minket. Üdvösemény, mert Isten Igéje felszabadít. Ez a találkozás valóban lélegzetvétel és erőforrás, egyszerre otthonos és szentséges. Teljes passzívítás és teljes aktivitás. Elcsendesedés, nyitottság, megüresedés, amikor Ő szól, otthonosságérzet, bizalom, közölni akarás, kitárulkozás, mikor imánkban, énekünkben kitör a válasz.” (Fekete Károly: *Hagyomány és korszerűség*). Ennek a szent találkozásnak viszont megvan a rendje, mely nem afelé hajlik, hogy ott egyszerűen jól érezzék magukat az emberek valamilyen szent lezserségben. „A református hagyomány az istentiszteletre nézve: szentség és otthonosság, az egyéni és közösségi átélés és a rend és szabadság egységes egyensúlya. Amikor tehát korszerűsége törekszünk, akkor az nem jelentheti azt, hogy elfeledjük a Sion képét, mely mögöttünk van és a mennyei Jeruzsálem képét, amely előttünk van. Soha nem lehet liturgiánk laza, erőltetetten köznapi, szándékosan a kor nyelvi zsargonjának szócsöve az igehirdetés és a mindenkori legdivatosabb zene mértékéhez igazodók a himnológiai részek.” (Fekete Károly: *Hagyomány és korszerűség*. 133.)

Amikor az istentisztelet keretében az egyház találkozik a környező világgal, akkor a legköznapiabb, legláthatóbb, legkifejezőbb megjelenési formáját adja. Ami ott történik olyan, mint egy szignál, ha hangzik, mint a zászló, ha látszik. Töményen kifejezni a külvilág felé: Mi ezek vagyunk, így imádjuk az Urat, ezt tudjuk nyújtani nektek. Jellegzetessége meghatározó és elhatároló, s korszerűségét alá kell rendelnie a tartalom elsődlegesen fontos, örökkévaló voltának. „A parancsszót – idézem Kozma Zsoltot – elsősorban onnan felülről kell meghallani és csak ennek mértéke alatt szabad engedni a kihívásoknak, vigyázva arra, hogy se a teológia, se az egyház ne tegyen engedményt az írott Ige parancsának rovására.” (Dr. Kozma Zsolt: *Hagyomány és időszűrés*, Megszólító szavak, 5.).

A kor kihívásai közül a lehangosabb segélykiáltás talán az elmagánosodott ember felől érkezik az egyház felé. A református istentisztelet akkor korszerű, ha erre a fájdalmasan korszerű kiáltásra a magános ember megszólításával, családi gyülekezeti közösség megteremtésével válaszol. A legnépesebb vasárnap délelőtti istentisztelet ezt a családi légkört – a városi nagy gyülekezetekre gondolok – aligha tükrözi. Átgondolt előkészítés nélkül a modernizálási próbálkozások elriasztanak még a rendszeres templomjárókat is. A hétköznapi gyülekezeti alkalmon erre az előkészítésre is alkalom adódik. Különféle korcsoportok számára szervezett bibliaórák, nőszövetségi, presbiteri alkalmak, ifjúsági és gyermekfog-

lalkozások kis csoportban, lehetőséget nyújtanak egymás megismerésére, családi, foglalkozási gondjaik megbeszélésére, örömeik megosztására, odafigyelhetnek egymás évfordulóira, megismerhetik egymás szolgálati területeit. Ezek a kis csoportok kialakíthatják a maguk kis liturgiáját, gazdagodhatnak a lelki énekek áldásaiban. Az újat, a frissítőt, a meglepőt, a személyesen megszólítót, a kommunikációra sarkallót ezekben a kis közösségekben, ezeken az alkalmakon kezdjük el, vagyis a családi közösségi együttlét lelkületének kialakítását. Ha ezek a kis közösségek számon tartják sajátos alkalmak áldásait, ha alkalmat kapnak arra, hogy ezekről az örömekről beszámoljanak, akkor az ott megélt áldásos légkör, közlékenység átsugárzik a liturgiára és erőt ad a lelkipásztornak az empatikus szolgálatra.

Liturgiai hagyományainkat a legtöbb bírálat az ifjúság részéről éri. Érthető ez, ismerve a fiatalok erős kritikai érzékét minden hagyományos iránt és erős fogékonyságát az újra. De ennek a jelenségnek mélyebb gyökerei vannak. Fiataljaink jelentős része nem hagyományos vallásos családi körben nőtt fel, s ha felmenőitől formális, hiteltelen vallásosságot látott, ez szembefordította a sematikusnak, unalmasnak, érthetetlennek ítélt gyülekezeti liturgiával. Milyen másként viszonult a számukra szervezett ifjúsági alkalmakhoz, a laza, kötetlen együttléhez, a modern pergő ritmusú gitárkíséretes énekekhez. Ezeken az alkalmakon a megszólalásra, a vitára is mód adatott. Milyen szürke és egyoldalú ehhez képest az „öregek” istentisztelete! Nem a fiatalos lendülettel, a megszólalással van a gondunk, hanem azzal a kizárólagosságot hirdető felfogással, amely az ifjúsági órák légkörét, igehirdetési formáját, főleg énekanyagát abszolutizálni akarja az egész gyülekezet életére nézve, ellenkező esetben az istentiszteletek látogatását is megtagadja. Ebben az esetben az ifjúság valami olyasmit akar abszolutizálni, amiből, legrövidebb időn belül, akár akar, akár nem, maga is ki fog nőni. Kétségtelen, hogy a fiatalok észrevételeire nagy türelemmel és megértéssel kell odafigyelni. Az ifjúsági órák értékesnek ítélt friss ritmusú énekanyagát egy-egy betét formájában a liturgiába is be lehet emelni, de az egyház felelős tényezői részéről az egész kérdés átgondolása, értékközpontú, hosszú távú nevelési program kidolgozása, gyermekkortól kezdődően a tudatos és felelős egyháztagságra való felkészítés programjának kidolgozása tovább nem hanyagolható.

Áldás-e a hagyomány, vagy inkább buktatóinak veszélyeit érzékelhetjük? Válasz helyett idézzük Kozma Zsolt után Kovács Albertnek egy 1873-ban tett megállapítását: „Tanúságtételért elmegyünk a régibb múlthoz, de parancsért csak a jelenhez. Ami volt, ha nincs szükség rá, meg kell szüntetni, ha évszázados hagyománnyal is bír, amire szükség van, azt létesíteni kell, ha soha nem létezett is.”

Isten adjon nekünk bölcsességet és alázatot, hogy hagyományaink értékeivel élni tudjunk és a parancsszót, mely a mindenkori jelenben hangzik el, köteles engedelmisséggel tudjuk – ha kell – az értéküket vesztett hagyományokkal szemben is érvényre juttatni.